Demográfiai válság, mint biztonságpolitikai kihívás[1]

Dr. Major Gyöngyi[2]

1. Bevezetés

„Ha szerencsétlenségünkre elveszítjük a mértéket önmagunk iránt, akkor minden más dolog iránt is csakhamar el fogjuk veszíteni."[3]

A tanulmány a demográfiai problémát az ún. biztonságiasítás kontextusában,[4] a biztonság fogalmának újraértelmezése körüli vitába ágyazottan tárgyalja. A biztonságpolitikai elemzők figyelme az utóbbi időben egyre kevésbé irányul a fenyegetések megfigyelésére, sokkal inkább magának a módszertannak, a biztonság társadalmilag megalkotott felfogásainak a kutatása kerül előtérbe, hiszen éppen így konstruálódik az az értelmezési keret, amelyben valamilyen problematika a társadalom vonatkozásában biztonsági problémaként kezd értelmeződni."[5]

A mai globalizált világban átrendeződött a politikai és biztonságpolitikai feltételrendszer, aminek következtében a fenyegetések és veszélyeztetések identifikálása egy teljesen új megközelítésben válik lehetségessé. Elsősorban teljesen új típusú kihívások jelennek meg,[6] s ezek egymásra ható viszonya következtében sajátságos komplexitásban válnak értelmezhetővé. Egymással összefonódnak, egymás hatásait kölcsönösen felerősítik, miközben a hatások gyakran – éppen a tömegkommunikációs eszközök által – közvetlenül is érzékelhetővé válnak.

Jelen tanulmánynak általánosságban nem témája annak vizsgálata, hogy egy adott kérdéskör hogyan kerülhet fókuszba, hogy bizonyos témák miként, ki által, milyen körülmények között és milyen következményekkel válhatnak egzisztenciális fenyegetésként felfogható biztonsági problémává, ugyanakkor pedig más problémák miért nem kapnak ilyen besorolást, hiszen ennek a vonatkozásnak gazdag az irodalma már.[7]

---

[1] A tanulmány megjelent: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében 3.*, EKEK, 125–139.

[2] Dr. Major Gyöngyi, Egyetemi docens

[3] Shaftesbury, A. A. C.: *Characteristics of Men, Manners*, Opinions, Times. Cambridge University Press, 1999, 8.

[4] „A biztonságiasítás politikai folyamata rendkívül összetett. Magában foglalja az adott társadalom kollektív emlékezetének hosszú távon ható tapasztalatait, a véleményformáló rétegek – az értelmiség, a gazdasági és politikai elit – törekvéseit és az állam geo-stratégiai érdekeiből fakadó célkitűzéseit egyaránt. […] Amikor egy politikus a „biztonságot" emlegeti, vagyis biztonságiasít (szekurizál) egy kérdést, ezzel lényegében jogot formál arra, hogy bármely szükséges eszközzel éljen a fenyegetés megakadályozására. Ha ezt elfogadjuk kiindulópontnak, a kérdés az, hogy a biztonság kiterjesztő felfogását követve miként értelmezhető a létfenyegetés? Képesek vagyunk-e viszonylag egyértelműen meghatározni, hogy mi a létfenyegetés a katonai, a politikai, a gazdasági, a társadalmi és a környezeti szektorokban?" (Gazdag, F. – Tálas, P.: A biztonság fogalmának határairól, *Biztonságpolitika* 2008/1., 3–9.: 6; 9.)

[5] Kiss, J. L: A nemzetközi biztonság új napirendjei, avagy a biztonság metamorfózisa, *Külügyi Szemle,* 2006/4, 203–233: 227.)

[6] Az új kihívások közé sorolható a migráció, a terrorizmus, a szervezett bűnözés, a globalizációt kísérő környezetbiztonsági aspektusok, de hosszú távon a klímaváltozás és annak egyre jobban konfliktusgerjesztő attitűdje is, s lényegében valamennyi kapcsolatba hozható a demográfiával.

[7] Siedschlag, A.: *Methoden der sicherheitspolitischen Analyse, Vs Verlag für Sozialwissenschaften*, Wiesbaden, 2006, 15.

A kortárs kutatások problémafelvetéséből indulunk ki, miszerint a biztonság centrális jelentéstartalmaként az egzisztenciális fenyegetettség egyre indirektebb módon válik értelmezhetővé. Ilyen indirekt viszonyt feltételezve kísérletet teszünk a demográfiai válság[8] fenyegetettség forrásaként való azonosítására az ember antropológiai önreferenciájának elbizonytalanodásával összefüggésben. Amint Helmuth Plessner a filozófiai antropológia megközelítésében az ember önértelmezési koncepciójáról fogalmaz, hogy tudniillik szerinte „az ember lényege feletti döntés az ember konkrét közreműködése nélkül egy semleges struktúra semleges definíciójából induljon ki”, [9] feltételezve egyben azt, hogy ennek a döntésnek a történetiségében újra és újra meghozott döntésnek kell lenni, az önreferencia folytonos megkérdőjelezése által már fenyegetettségi tényezővé válhat. Ugyanis az „antropológiai állandók” létezésének tagadása egyben az ember létezés-beágyazottságtól való távolodását is jelenti.

Az individuum saját szabad döntése mentén, az elődök láncolatáról egyre jobban leválasztva, önmagából kiindulva és önmagába záródva konstruálhat olyan értelmezést, amely mentesíti a létezés iránti felelőssége alól. Az individuum azonban kizárólag saját érdekperspektívájának szabadságában meghozott döntéseivel ellehetetlenítheti a létezés folyamatosságát – mégpedig úgy, hogy azzal közvetlen érdekszférájában egyetlen más individuumot sem sért.

A felelősség individualista értelmezése egy határon túl szétfeszíti a létezés közösségi hálóját.10 Rendszerelméleti terminológiával élve ez azt jelenti, hogy a rendszer eléri a bifurkációs pontot, s szükségszerűen összeomlik, vagy újraértelmezi magát egy magasabb minőségben. 11 Az áttörés forgatókönyvét jelen tanulmány a biztonságiasításhoz köti, s azoknak a minőségi követelményeknek eleget tevő jelenségek feltárására törekszik, amelyekkel a kedvezőtlen demográfiai folyamatok mentén a biztonságpolitika perspektívájában válik vizsgálhatóvá legtágabb vonatkozásban az antropológia esszencialista megközelítésének a nem-esszencialista irányba való elmozdulásból fakadó következményrendszere. A demográfiai válság

Lásd mindenekelőtt az ún. koppenhágai iskola biztonságiasítási elméletét. (Pl.: Buzan, B. – Waever, O. – de Wilde, J.: *Security: A new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers: Boulder, Colorado, 1998.; Waever, O.: Societal Security. The Concept. In: Buzan-Waever- de Wilde. (szerk.): *Security: A New Framework of Analysis*. Lynn Reinner Boulder, CO, 1998.; Marton, P. – Balogh, I. – Rada, P.: *Biztonsági tanulmányok. Új fogalmi keretek, és tanulmányok a visegrádi országok számára*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015.)

[8] „Magyarország lakosságának száma 1989. január 1-jén 10 588 614 fő, 25 évvel később 2014. január 1-jén pedig 9 877 365 fő volt. A kettő között 600 ezer fölötti különbség van. Ha azonban az 1989 és 2013 közötti születésekkel és halálozásokkal elszámolunk, akkor a napnál világosabb, hogy az elmúlt negyedszázadban ennél is lényegesebb változások következtek be. 2013-ban 35 ezerrel kevesebben születtek és 20 ezerrel kevesebben haltak meg, mint 1989-ben. Az időszak egészében majdnem 900 ezerrel többen haltak meg, mint ahányan születtek, és a népesség csak azért nem csökkent ennyivel, mert az időszak egészében a vándorlási egyenleg pozitív volt. A legújabb vándorlási folyamatok eredményeképpen ugyanakkor a vándorlási egyenleg egyértelműen apadni látszik.” (Spéder, Zs.: Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel. In: Kolosi-Tóth. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*, TÁRKI, Budapest, 2014, 63–82: 64.)

[9] „Indem die Entscheidung über das Wesen des Menschen nicht ohne seine konkrete Mitwirkung, also in keiner neutralen Definition einer neutralen Struktur gesucht werden kann, sondern nur in seiner Geschichte als eine ständig neu erwirkte Entscheidung...” (Plessner, H.: *Macht und menschliche Natur: Ein Versuch zur Anthropologie der geschichtlichen Weltansicht*, Junker und Dünnhaupt, Berlin, 1931., 186.)

[10] „Úgy tűnik, hogy a természet sokszoros összekapcsolódásokkal törekszik a hibatűrő képesség elérésére. Szinte bárhová tekintünk, ugyanazzal a hálózati szektorral találkozunk.” (Barabási, A. L.: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*, Magyar Könyvklub, 2003, 154.)

[11] A bifurkációs vagy káoszpont egy rendszer fejlődésében az a kritikus állapot, ahol a rendszer állandó állapotához vezető korábbi folyamatok összeomlanak, és a rendszer nem képes visszatérni előző állapotaiba, illetve működési formáiba: visszafordíthatlanul elindul egy új pályán, amely vagy a rendszer összeomlásához, vagy egy új szerkezeti állapot és működési forma kialakulásához vezet. (László, E.: *Chaos Point. The World at the Crossroads*, London-New York, 2006, 11.)

kontextusában éppen a nem-esszencialista kritikai értelmezés előtti tér megnyílása teszi szükségszerűvé a biztonságiasítás folyamatát, amely mindenekelőtt a kommunikációs térben aktivizálódhat. A konvencionális diskurzusban ugyanis egyre nagyobb súllyal vannak jelen olyan nézetek, melyek hosszú távon kifejezetten a civilizációt rombolják,[12] következésképpen a folyamat visszafordíthatósága szükségessé teszi az élet reprodukálásának felelős koncepcióját és annak pozicionálását a társadalom értékrendjében és beszédaktusaiban (speech act).[13]

A biztonságiasítás elmélete szerint a fenyegetések éppen a társadalmi kommunikációban – lényegében nyelvi cselekedeteken konstruálódnak, majd a verbális téren keresztül változást indukálnak a társadalmi valóságban is.[14] Ezért tartjuk fontosnak annak vizsgálatát, hogy az antropológia és esztétikai diskurzus által eluralt nem-esszencialista emberkép mellett kellő reprezentációja legyen a biológiai prediszpozícióból értelmező esszencialista emberfelfogásnak, annál is inkább, mert ezáltal az élő/biológiai rendszerként működő létezés visszakaphatja hibatűrő képességének erősségét, amit éppen a szorosan összefüggő hálózatként való funkcionálás garantál.[15]

2. Demográfiai válság a filozófiai antropológia tükrében

„A másik felelősségéért is felelős vagyok. A másik embert én hordozom, én vagyok felelős érte. Látható tehát, hogy az emberi szubjektum, az alany – az alávetettséggel egyidejűleg – elsőszülöttségemről is hírt ad. Felelősségem átruházhatatlan, senki sem helyettesítheti.

[12] Példaként utalunk itt az Egyesült Államokban működő Voluntary Human Extinction Movement-re, amely kifejezetten az emberiség kihalásának érdekében fejti ki propagandáját. (“Phasing out the human race by voluntarily ceasing to breed will allow Earth’s biosphere to return to good health. Crowded conditions and resource shortages will improve as we become less dense.” Lásd: http://www.vhemt.org)
Utalunk továbbá David Benatar Better Never to Have Been c. könyvére, amely talán a legprovokatívabb munkája a szerzőnek, továbbá Jonathan Rauch-nak a The Economist-ban megjelent írásaira, melyekben amellett érvel, hogy amennyiben az emberiség önként és tudatosan választaná önmaga felszámolását, az valójában a DNS zsarnokság fölötti igazi és végső győzelme lenne az emberiségnek.

[13] Ha abból indulunk ki, hogy a fenntartható gazdaság egyik pillére a tudatos fogyasztó, s hogy minimalizáló életmóddal, takarékos fogyasztással fenntarthatóvá tehető a gazdaság, tehát hárítható a fenntarthatatlanság veszélye, akkor ugyanezen logikai íven egyértelmű, hogy az individuumok döntése a demográfiai fenntarthatóság vonatkozásában is befolyásolja a folyamatok irányát. A valóság természetesen nagyon összetett. Ebben a tanulmányban rámutatni törekszünk arra, hogy a kizárólag öncélú szabad döntéseknek (amennyiben elérnek egy kritikus tömeget) a megmaradás (emberiség, nemzet, család) vonatkozásában romboló lehet a hatásuk. Mégpedig úgy rombolnak, hogy a döntés semmilyen más konkrét individuumot nem veszélyeztet közvetlenül. Közvetetetten azonban, éppen a születések megszűnésével, az élet bontódik le. Célunk azonban nem az individuumok kizárólagos (önmagukon túlmutató felelősséget nélkülöző) szabadságának megkérdőjelezése (elvetése), sokkal inkább e szabadság következményének tudatosítása: a felelősség. Mint ahogyan az individuum nem feltétlenül ismeri fel cselekedetének káros voltát az ózonréteg szennyezésében, amennyiben használja a gépjárművét – tehát erre a kommunikációs térben érkező információk mentén ébred rá, hasonlóan saját szabadságának mámorában nem feltétlen foglalkozik öncélú, rövid távú boldogság- és kényelmi motivációjának hosszabb távon megjelenő következményrendszerével. Ezért tárgya e tanulmánynak a biztonságiasítás, ami lényegében az általános kontextusban értelmezett megmaradáshoz kötötten az individuum felelősségét hangsúlyozza a kommunikációs térben folyó diskurzusban, kiegyensúlyozva ezzel az individuális szabadság érvrendszerének jelenlegi dominanciáját.

[14] Ez a megközelítés tehát két vonatkozásban jelentős. Elsősorban fontos látni, hogy ahhoz, hogy egy beszédaktus sikeres legyen, az aktornak olyan társadalmi pozíciót kell betöltenie, amelyből hitelesen beszélhet. Ez általában egy társadalmi pozíciót/státuszt feltételez, de nem mindig jelent hatalmi pozíciót is. Jóllehet az olyan pozíció, amely legitimációt ad arra, hogy az illető „fontos dolgokat” mondjon és azt el is higgyék neki, elengedhetetlen eleme a biztonságiasítás folyamatának. (Waever: i. m.)

[15] Az esszencialista vs. nem-esszencialista antropológiát szemlélve fontos akceptálni azt, hogy az ember által tervezett rendszerek sokkal sérülékenyebbek, s akár már egyetlen elem is megbéníthatja a rendszert, szemben azokkal a rendszerekkel, melyeket a természet tervezett, s amelyek sokkal ellenállóbbak. (Bővebben: Barabási: i. m., 153.)

Csakugyan erről van szó: hogy az emberi én azonosságát a felelősség felől határozza meg, vagyis az öntudatában amúgy függetlenként tételezett ént lemondása felől, amely lemondás azonos a másikért viselt felelősséggel. Felelősség, ami kizárólag rám hárul, s amit emberileg nem háríthatok el. E teher a kiválasztott legfőbb méltósága. Nem felcserélhető, csak annyiban vagyok én, amennyiben felelős vagyok. Mindenkiért helyt állok, de az én helyemre nem állhat senki. Alanyi mivoltomból fakadó azonosságom ettől lesz elidegeníthetetlenné."[16]

A demográfiai változások makrogazdasági hatásairól még többnyire csak becslések vannak, a gazdaságpolitikusoknak azonban máris meglehetősen nagy kihívást jelent a népesség létszámának és korösszetételének alakulása. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a makrogazdasági változókra mind jelentősebb befolyással vannak a demográfiai folyamatok. „A demográfiai változás keresleti és kínálati oldalon egyaránt kifejti hatását, a keresleti oldalon a fogyasztáson és megtakarításon keresztül, valamint a költségvetési csatornán keresztül, a kínálati oldalról a munkapiaci, a tőkefelhalmozási és a termelékenységi csatornákon keresztül hat a gazdasági teljesítményre." [17] Ugyanakkor a kedvezőtlen hatások gazdaság- és nemzetpolitikai eszközökkel csupán enyhíthetőek. Felmerül ezért a kérdés, hogy a családtámogatások optimalizálása, valamint a munka és a család összehangoltságára való törekvések önmagukban elegendőek-e a folyamat visszafordíthatóságához. Egyre több tanulmány jelenik meg, amely nemleges válasszal éppen az értékrend irányába mozdítja a probléma megoldására tett törekvéseket, s mindenekelőtt a családi élet válságából való kilábalásához köti a demográfiai mutatókat ténylegesen javítani képes változást.[18] Ez a megközelítés azonban értelemszerűen érinti az „antropológiai eldöntetlenség" problémáját, s szembesít az értékrelativizmus-értékcentrikusság intellektuális és gyakorlati szembenállás akceptálásának elkerülhetetlenségével. A 20. századi filozófiai antropológiák egyik fontos törekvése ugyanis éppen az esszencialista megközelítés lebontása és egy olyan metódus kidolgozása, amely az ember antropológiai szerkezetét nem kívánja homogenizálni semmilyen instancia mentén. A poszthumanizmus olyan kritikai programot fogalmaz meg, amely az emberi lét állandó újrafogalmazásának igényét prezentálja. „Ami ténylegesen megragadható, az épp a rögzíthetetlen „nyitottság" tapasztalata, vagyis az ember középpont nélküli, ex-centrikus helyzete. Hogy mi az ember, arról az ember dönt, mégpedig folyamatosan, kultúrájának és történelmének minden pillanatában újra és újra. Meghatározása mindig önmeghatározás, hiszen

[16] (Lévinas, E.: Etika és végtelen. Interjú Philippe Nemoval, In: Bokody–Szegedi–Kenéz (szerk.): *Transzcendencia és megértés – Lévinas etikája és metafizikája*, L'Harmattan, 2008., 47.) Fontos látnunk azt – amire Sajó is utal, hogy Lévinasnál a husserli viszony megfordul, hiszen nem a Másik vezethető vissza magamra, hanem én vagyok a „Másik Másika", ami éppen azt a sajátságos aszimmetriát hordozza, hogy a Másik redukálhatatlan, nélküle nincs sem világ-tapasztalat, sem én-tapasztalat. (Sajó, S.: Az én és a másik aszimmetriája: a megalapozás kérdése, In: Bokody–Szegedi–Kenéz (szerk.): *Transzcendencia és megértés – Lévinas etikája és metafizikája*, L'Harmattan, 2008., 62.)

[17] Kreiszné, H. E. – Varga, P. – Várpalotai, V.: A demográfiai változások makrogazdasági hatásai Magyarországon európai uniós összehasonlításban, In: *Hitelintézeti Szemle* 2015/2, 88–128: 105.) „A társadalom elöregedése hosszú távon várhatóan jelentősen megváltoztatja a munkakínálatot, a fogyasztási és a megtakarítási rátákat, kedvezőtlenül érinti a növekedési kilátásokat, továbbá a következő évtizedekben dezinflációs hatású lehet. A demográfiai folyamatok hatással lehetnek a monetáris politika vitelének szempontjából kitüntetett változók alakulására és a transzmissziós csatornák hatásosságára is." (Kreiszné–Varga–Várpalotai: i. m. 88.)

[18] Lásd pl: *The Sustainable Demographic Dividend: What Do Marriage and Fertility Have to Do with the Economy? An International Report from the Social Trends Institute*. STI, UV, IMFC New York, http://sustaindemographicdividend.org/; Len A.: A családi minták és a gazdasági mutatók kapcsolata régen és ma, *Európai Családtudományi Szemle* 2015/1, 16–24.

azzá lesz, amivé kultúrája által teszi magát, de átmeneti formáit és identitásait mindig saját antropológiai meghatározatlanságából kiindulva konstruálja meg."[19]

A biztonságiasítás melletti argumentációnknak tehát az szolgál alapul, hogy az ember önmeghatározása a létezési háló életképességét determinálja. A biztonságiasítást leginkább abban az összefüggésben látjuk indokoltnak, hogy a fentebb nevesített döntés milyen kiinduló premisszák mentén születik meg: a mindenkori szubjektum öncélú létezésének szabadságából, vagy abból a premisszájából, hogy az emberi létezés természete a nemzedékek egymásra következésének láncolata. Következésképpen azt, hogy az ember önmaga újraértelmezésekor megtartja-e a társadalom/kultúra megőrzésére vonatkozó szempontot, s újrafogalmazását képes-e folyamatosan ezen a kritériumrendszeren belül tartani, a civilizáció/nemzet fennmaradása szempontjából biztonsági kérdésnek tartjuk. Kifejezetten nagy jelentősége van tehát biztonsági kontextusban annak, hogy az önértelmezés újradefiniálásának szabadságában az individuum szempontja megtűri-e a közösségit, s ha igen, milyen arányban teszi azt.

„Mi a kölcsönösség végső célja? Egyrészt az, hogy megszilárdítsa a társadalmi kapcsolatokat. […] Másrészt az a cél, hogy minden alany megkapja a lehetőséget, hogy megvalósítsa saját élettervét, és így boldog legyen, vagyis arisztotelészi értelemben eudaimoniát éljen meg. Ez a pozitív értelemben vett szabadság."[20]

Az egyén és a közösségei – más megközelítésben az individuum és a társadalom – egymáshoz való viszonya az újkori történelem nagy vitákat kiváltó tematikája. A probléma pedig értelemszerűen érinteni kényszerül a magán- és a közszféra értelmezési határvonalát, s nem utolsósorban annak átfogalmazására tesz kísérletet. Az egyén társadalmi függősége folyamatosan lazulni látszik, ennek jegyében pedig mind kevésbé tűri a magánéletig hatoló társadalmi befolyást.[21] Ugyanakkor a kedvezőtlen demográfiai folyamatok mentén egyre megkerülhetetlenebb a közösségi szempont perspektívájának újrasúlyozása, lényegében újrafogalmazva azt az individuális érdekszféra természetes burkaként.

„Látni kell tehát, hogy a jelenlegi, csupán az individuumot szem előtt tartó emberi jogokra alapozott jogrend viszonyai között egy valós és mélyreható családpolitika, s ezáltal egy pozitív előjelű népesedési trend lehetősége szinte teljesen kizárt. Minden szolidaritáselvű támogatás és segítségnyújtás továbbra is átmeneti eredményekhez vezet. Arról már nem is beszélve, hogy a társadalomra háruló szolidaritási költségek a csekélyke eredményekhez képest hihetetlenül megnőnek, miközben a család, mint entitás, egyre kiszolgáltatottabbá és törékenyebbé válik."[22]

3. Demográfiai válság a biztonság kontextusában

A családok lazulásának tendenciája az antropológiai szemlélet liberalizációs törekvéséhez köthető, azonban látni kell, hogy a 20. században megjelenő intellektuális törekvéseknek már korábban megfelelő alapot biztosított az egyre inkább individualista létformát lehetővé tevő gazdasági prosperitás, s az abból kibontakozó fogyasztói társadalom.

[19] Nemes, Z. M.: *Képalkotó elevenség. Esztétika és antropológia a humanitás határvidékén*, ELTE BTK Filozófiai Intézet – L'Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság, 2015., 34.

[20] Bruni, L – Zamagni, S.: *Civil gazdaság. Hatékonyság, Méltányosság, Köz-jóllét*, L'Harmattan Kiadó, 2013., 20.

[21] A liberális alapelv szerint az egyén szabadságának egyetlen korlátja van, ti. a másik egyén hasonló szabadsága, ami azt jelenti, hogy bármi megtehető, ami nem okoz kárt más egyénnek. Az ún. kárelv logikája szerint tehát minden megtehető mindaddig, amíg az más egyént nem érint negatívan.

[22] Ugrin, E.: *Platón álma – a mi rémálmunk,* ARCA/2017, http://www.arcafolyoirat.hu/bent.php?o=c5a

Legtágabb vonatkozásban elmondható, hogy az individualista létkoncepció[23] ahhoz az értékrend-váltáshoz köthető, amely az önérdekközpontú életszemléletet és boldogságkoncepciót életmóddá tudta konstruálni. Az önközpontúság gazdasági megalapozottsága lehetővé tett egy olyan individualista létkoncepciót és önértelmezést, aminek összességében mintegy következményhalmaza a kedvezőtlen demográfiai tendencia. A demográfiai válság ok-okozati rendszere tehát csak meglehetősen tág összefüggésrendszerben értelmezhető, bizonyos azonban, hogy a fogyasztói társadalom által generált jólétnek a biztonságkoncepciója az, ami megfelelő fedezetéül szolgál.[24] Ebben az értelemben a biztonság fogalma és interpretációja kulcsfontosságúvá válik a demográfiai folyamatok kapcsán.[25] Részben, mert a modern életstílus a többgenerációs családi modellek lebontását inspirálva, a közösségi létben esszenciális elemként funkcionáló biztonságot is leépítette, s annak pótlását egyre szűkebb családi körben, egészen a teljesen individualizált család-modellig – az individuumhoz kötve kihelyezte és átértelmezte állami feladattá.

Ugyanakkor, éppen ennek a folyamatnak részeként strukturálódtak át a demográfiai folyamatok, aminek következtében aztán maga az intézményesített biztonságkoncepció vált egyre inkább fenntarthatatlanná, ami azt jelenti, hogy a társadalom önfenntartó ereje kezdett egyre jobban kimerülni.[26] Ebben a vonatkozásban azonban ismét egymásra talál az egyéni és a társadalmi érdek, s összeérve elkerülhetetlenné válik az individualista létmód primátusát és kizárólagosságát akceptáló szemléleti rendnek az újrafogalmazása. Ilyen kényszerhelyzetben a közösségi normatívák és szempontok megjelenése szükségszerűségként szivárog vissza a társadalom saját önvédelmére mozgósított cselekvésprogramba. Ez lényegében azt is jelenti, hogy a hagyományosan külső fenyegetettségben kimerülő értelmezés mellé az önbomlasztó folyamatok detektálása és fenyegetettségként történő interpretálása is megkerülhetetlenné válik, s egyre jelentősebb részét képezheti egy nemzet vagy teljességében az emberiség biztonságkoncepciójának. A biztonságszakértők tehát nem véletlenül emelik ki azt, hogy a fenyegetettség kategóriája egyre inkább „soft jelleget" ölt, s hogy az ún. *high politics* mellett a *low politics* hódít mind erőteljesebben.

A demográfiai diskurzusnak nincs kitüntetett homogén pontja, hiszen a problematika nem rendezhető homogén struktúrába, ami a diskurzus univerzalitását biztosítja. A demográfiai problematika összetettsége és ellentmondásokkal terheltsége[27] hangsúlyosan jeleníti meg a

[23] A létezési koncepció egy tudatos vagy nem tudatos elv, mely tartalmazza az adott kor cselekvési motívumát: azt a szellemi tartalmat, ami megfelelő súlyú indokát jelenti a legáltalánosabban vett emberi aktivitásnak, s amelyből automatikusan bomlik ki a létezési forma.

[24] Amikor kialakult a modern társadalombiztosítási rendszer, a családnak a biztonsághoz és szolidaritáshoz köthető funkciója szükségszerűen lazulni kezdett.

[25] Jelen tanulmánynak mindenekelőtt terjedelmi korlátok miatt nem tárgya a biztonság fogalmát az értékkoncepciók összehasonlításának függvényében vizsgálni. Arra az összefüggésre azonban mindenképpen utalni kívánunk, amelyben a létezés profanizálási és materializálódási folyamata értelmezhető. Fontos látni, hogy azzal párhuzamosan, hogy elértéktelenedik a család összetartó erejének értéke, a család társadalomszervező ereje is lazul, a létkoncepció pedig az individualizációs folyamatban egyre inkább anyagiasodik el. A biztonság minél inkább tárgyakhoz kötötten és anyagi biztonságban válik értelmezhetővé, annál inkább értéktelenedik el a tradicionális értékrend, a család többfunkciós léttere – legtágabb kontextusban a felelősségtudat leépül, legfeljebb az önérdek horizontjába szűkülve, de már nagyon távol a közösség/létezés iránti kötelességtől.

[26] A mai jóléti társadalmak paradoxona éppen az a köztudatot uraló elképzelés, miszerint a nyugdíjjárulék befizetése elegendő az öregkori biztonsághoz, jóllehet az ex post hatás feltételezi a fiatal generációkat, akik aktívan megtermelik majd a kifizethető nyugdíjakat.

[27] A demográfiai probléma ellentmondása alapértelmezésben az, hogy amíg a népességcsökkenés és az elöregedő társadalom a nyugati országokra jellemző folyamatok, addig a világ többi részén éppen a népességnövekedés okoz gondot. Jelen tanulmány a nyugati világot sújtó demográfiai folyamatok visszafordíthatóságának kontextusával foglalkozik. A biztonságiasítás felvetése azonban felszínre hozott egy

reziliens jelleget,[28] hiszen magában hordozza azt a feszültséget, hogy önreprezentációja során állandóan újrafogalmazva őrzi saját határait.

A széttartó tendenciák pluralizmusa olyan modellértékű társadalomfilozófiai paradigma által válik kezelhetővé, amely a létezés törvényeinek reprezentációjába és mimézis működésébe, a létezés mélystruktúrájának leképzésével per definitionem dinamikus egyensúlyban kezelni tudja a civilizációs rendszer működésének sajátságos kettősségét, a változás és stabilitás harmóniáját, ami lényegében nem jelent mást, mint egyfajta megújulási állandóságot. Nincs önmagában, öncélúan, létezéstől függetlenül értelmezhető megújulás.

Amennyiben elfogadjuk, hogy az individuum létezésbeágyazottan létezik, hogy létezésen kívüli életképessége nincs, úgy a létezésbeágyazottság axiómája mentén a demográfiai problematika strukturálódni képes, par excellence az önértelmezés a lét újrateremtési aktusában, a környezettel való harmóniában újulhat meg, sajátságosan abban a normarendszerben, amelyben leképződhet az individuum és közösség biztonságkoncepciójának harmóniája és egyensúlya. Következésképpen a megújulás módozatának elevenségében relativizálódhat az önmegújulás, de maga a létezés iránti felelősség aligha, hiszen az értelemszerűen jelentené magának a megújulási kísérletnek a sikertelenségét. A létezésbeágyazott individuum, s az individuumban megújuló létezés olyan két kiegészítő feltétele a létezésnek, amely felülírásával magának a létezésnek a törvénye íródik felül. Az ebben a vonatkozásban értékelhető aszimmetrikus kölcsönös függőség ismeretének gyakorlati jelentősége az, ami Peter Kakol szavait idézve abban áll, hogy „egyszerre őrzi meg az egyéni kreativitáshoz szükséges aszimmetriát és a társadalmi szolidaritáshoz elengedhetetlen kölcsönös függőség eszméjét."[29]

A kárelv (*harm principle)* mentén szerveződő társadalom önrombolóvá válik, amennyiben a kárelv alapján nem lehet kiiktatni olyan magatartásokat, amelyek – miközben valóban nem ártanak egyetlen valóságos, konkrét egyénnek sem – hosszú távon mégis aláássák a társadalom, mint egész, normális működését, amennyiben elérik a kritikus szintet. [30] A biztonságkoncepciónak szükségszerű egy paradigmaváltás következményeként a biztonság közjóként való értelmezését és a humánbiztonság kérdéskörét is magába integrálni.

mélyebben húzódó ellentmondást, hiszen a nyugati társadalmak liberális kárelvének (*harm principle)* meghaladása a biztonságiasítás folyamatában abban az argumentációban válik lehetségessé, amely rámutat arra, hogy éppen a kárelv következetes alkalmazása kezdi egy bizonyos ponton túl magának a liberális társadalomnak a létét is fenyegetni.

[28] Különösen izgalmassá válik tehát a turbulens világ biztonságának reziliens jellegét a vizsgálni, ugyanis kezd kimutathatóvá válni az a fajta kettős feszültség a biztonságiasítás kihívásában, amely a rendszer változásokhoz köthető teherbíró képessége (*efficiency*) és a megmaradásra vagy stabilitásra (*persistence*) való törekvése között jelenik meg. Következésképpen minden olyan változás fenyegetettségként válik interpretálhatóvá, amely aláássa a rendszert fenntartó szabályokat, normákat és intézményeket, ugyanakkor a fejlődés értelemszerűen feltételezi ezek meghaladását, tehát bizonyos aspektusból éppen a mozdulatlanság és változásképtelenség válik fenyegetettségként értelmezhetővé.

[29] Kakol, P.: A kölcsönhatások aszimmetriája: a buddhizmus és a folyamat-filozófia kapcsolata, In: Migray (szerk.): *Bevezetés a buddhista természetbölcseletbe, Buddhista Ökológiai szöveggyűjtemény*, Farkas Lőrinc Imre Kiadó, Budapest, 2004, 126–140: 136.

[30] Turgonyi, Z.: Tabuk nélkül arról, hogy meglehetünk-e tabuk nélkül. In: Farkas-Balásházy-Major (szerk.): *Boldogabb Családokért és Ifjúságért Tanulmánykötet*. L'Harmattan (Kiadás alatt)

4. Következtetések

Egy rendszer, egy társadalom vagy egy egyéni élet legfeljebb annyira lehet erős, mint az elvek, amiken áll." (Francis A. Schaeffer)

Jóllehet a demográfiai trendek kedvezőtlen hatásai gazdaságpolitikai intézkedésekkel enyhíthetőek, hosszú távon valós megoldás azonban per definitionem a folyamat megfordításától várható. Ebben a tanulmányban a megfordíthatóság lehetőségét vizsgáltuk, utaltunk a probléma gazdasági vonatkozására, mint a biztonságiasítási követelmény egyik feltételére és legalizációs aspektusára, hiszen a gazdasági szempontból felmerülő negatív hatások szolgálnak leginkább argumentációs közegnek a biztonságiasítás szüksége melletti érvrendszer megfogalmazásakor, mégis a probléma súlyát más összefüggésben kívántuk értelmezni; nemzetpolitikai- s általánosan a létezés fenntarthatóságának vonatkozásban. Felvetődik ugyanis a gazdasági fejlődés öncélúságán túlmutatni képes interpretáció lehetősége, a gazdasági fejlődés, a jó(l)lét és az individuális boldogság kontextusán túlmutató hosszú távú nemzetpolitikai, illetve az emberi civilizáció tartós fennállását biztosító szempont.

A biztonságiasítás axiómája a fenyegetettség kivédése, következésképpen, amennyiben a nem-esszencialista antropológia kizárólagosságából következhet a létezés (nemzet) megszűnésének veszélye, akkor a társadalomra (nemzetre) való fenyegetettség igényében felvethető a konvencionális diskurzustérben az esszencialista antropológia emberképének reprezentációja, *„hiszen a tudományok mindig előfeltételezni látszanak egy hallgatólagos antropológiát saját világnézeti bázisukként, ezért mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy mi tulajdonképpen az ember; mivel pedig maguk a tudományok nem vállalkozhatnak ennek megállapítására, ezért az ilyen embertant el kell választani módszereiktől, s mint metafizikai feladatot az egyes tudományok elé kell rendelni, hogy megadja nekik azt az egységes vonatkoztatási pontot, amelyben igazságaik sokfélesége feloldható."*[31]

A fenyegetések ún. túlcsorduló hatása mentén kiemelten fontossá válik a megfelelő szinten való kezelés, ugyanakkor felerősödik a különböző aktorok közötti érdekellentét, ami különösen fontossá válik egy olyan probléma biztonságiasítására tett kísérletben, amely önmagában is ellentmondásos, lényegileg önellentmondó. A kortárs biztonságpolitikai gondolkodás kiemelten kezeli a fenyegetéskomplexum és a biztonságiasítás kölcsönhatásának keresztmetszetében identifikálható konfliktuskomplexumot. A probléma menedzselésének egyik meghatározó vonatkozása a sikeres beavatkozás, így nagyban függ az eltérő szempontok és kalkulációk figyelembevételétől. Az új kihívások, a válságkezelés megváltozott tipológiája, metodikai formái és jogi háttere nemcsak új témák és megismerendő jelenségek megjelölését feltételezi, hanem az információhoz való viszonyulás átértelmezését is, mindenekelőtt a megfelelő szelekciót elvégezni képes rendszert. A műveletközpontúságot az információközpontúság váltja fel. [32] Par excellence a beszédaktusban megjelenített fenyegetettség mind a múlt, mind a jövő vonatkozásban mutatja, hogy a problematika egzaktsága sokkal inkább köthető a legalizáció sikerességéhez, mint önmagában a tény jellegéhez. Ugyanakkor, éppen a biztonság problematikájának komplexitása és sokrétűsége vonatkozásában, a fenyegetettségekkel kapcsolatos összefüggések feltárásának van egy

[31] Ritter, J.: *Szubjektivitás. Válogatott tanulmányok*. Atlantisz Könyvkiadó, 2007., 12.
[32] Laufer, B.: Az új kihívások hatása a nemzetbiztonságra – a nemzetbiztonsági szolgálatok megváltozott szerepe napjainkban. In: *Felderítő Szemle* 2010/ 3–4), 52–65.

meghatározó és egyetemes kiindulópontja: az értelmezéseket és identifikációs kísérleteket a fejlesztési kontextushoz kötni; „annak veszélyéhez, hogy a fejlődés kicsúszik az ellenőrzésünk alól."[33]

A biztonság fogalmának tág értelmezése kapcsán a tanulmányban szóltunk azokról az új kísérletekről, amelyek a biztonságot a közbiztonságnál tágabban interpretálják, és a humánbiztonság kérdéseinek integrálására való törekvés keretében szorgalmazzák a biztonság további mélyíthetőségének doktrinális és gyakorlati vonatkozásait is. Fókuszba helyeztük az individuum létbeágyazottságának megkérdőjelezhetetlenségét, mely koncepciót szükségszerű leképezni az emberi jogok, valamint a jogállam működésének dimenziójába. S mivel a biztonságiasítás feltétele éppen a diskurzustér argumentációs rendszerének megnyílása, fontos az esszencialista antropológia, valamint az egyén-közösség harmóniájának megfelelő súlyú képviselete.

5. Összefoglalás

Magyarország demográfiai folyamatait a népességcsökkenés és a társadalom elöregedése jellemzi. A tanulmány a demográfiai probléma biztonsági komplexumként (az adott fenyegetések komplexumának derivátumaként) való interpretálás lehetőségét vizsgálja, hiszen a fenyegetések a társadalmi kommunikációban lényegében nyelvi cselekedeteken (beszédaktusban) konstruálódnak, majd a verbális téren keresztül indukálnak változást a társadalmi valóságban is. Ugyanakkor a demográfiai trend kedvezőtlen makrogazdasági hatásainak kontextusában rámutat arra a paradoxonra, hogy az individuumra épülő társadalombiztonság annak következményeként, hogy a kölcsönhatásokból kiszakadó egyén önképének társadalmi kondicionáltságát elveszítve, éppen maga válik saját létfeltételének legnagyobb kockázattényezőjévé, a demográfiai folyamat visszafordíthatóságát a család társadalomszervező funkciójában keresi; az egyén és közösség új viszonyrendszerében.

Kulcsszavak: demográfiai válság, biztonságiasítás, értékrend, család, közösség, individuum

Irodalomjegyzék

Barabási, A. L.: *Behálózva. A hálózatok új tudománya*, Magyar Könyvklub, 2003.

Benatar, D: *Better Never to Have Been. The Harm of Coming Into Existence.* Oxford University Press, 2008.

Bruni, L – Zamagni, S.: *Civil gazdaság. Hatékonyság, Méltányosság, Köz-jóllét*, L'Harmattan Kiadó, 2013.

Buzan, B. – Waever, O. – de Wilde, J.: *Security: A new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers: Boulder, Colorado, 1998.

Gazdag, F. – Tálas, P.: A biztonság fogalmának határairól, *Biztonságpolitika* 2008/1., 3–9.

Kakol, P.: A kölcsönhatások aszimmetriája: a buddhizmus és a folyamat-filozófia kapcsolata, In: Migray (szerk.): *Bevezetés a buddhista természetbölcseletbe, Buddhista Ökológiai szöveggyűjtemény*, Farkas Lőrinc Imre Kiadó, Budapest, 2004, 126–140.

[33] Kiss: i. m., 229.

Kiss, J. L: A nemzetközi biztonság új napirendjei, avagy a biztonság metamorfózisa, *Külügyi Szemle*, 2006/4, 203–233.

Kreiszné, H. E. – Varga, P. – Várpalotai, V.: A demográfiai változások makrogazdasági hatásai Magyarországon európai uniós összehasonlításban, In: *Hitelintézeti Szemle* 2015/2, 88–128.

László, E.: *Chaos Point. The World at the Crossroads*, London-New York, 2006.

Len, A.: A családi minták és a gazdasági mutatók kapcsolata régen és ma, *Európai Családtudományi Szemle* 2015/1, 16–24.

Levinas, E.: Etika és végtelen. Interjú Philippe Nemoval, In: Bokody–Szegedi–Kenéz (szerk.): *Transzcendencia és megértés – Lévinas etikája és metafizikája*, L'Harmattan, 2008.

Marton, P. – Balogh, I. – Rada, P.: *Biztonsági tanulmányok. Új fogalmi keretek, és tanulmányok a visegrádi országok számára*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015.

Nemes, Z. M.: *Képalkotó elevenség. Esztétika és antropológia a humanitás határvidékén*, ELTE BTK Filozófiai Intézet – L'Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság, 2015.

Laufer, B.: Az új kihívások hatása a nemzetbiztonságra – a nemzetbiztonsági szolgálatok megváltozott szerepe napjainkban, *Felderítő Szemle* 2010/ 3–4), 52–65.

Plessner, H.: *Macht und menschliche Natur: Ein Versuch zur Anthropologie der geschichtlichen Weltansicht*, Junker und Dünnhaupt, Berlin, 1931.

Ritter, J.: *Szubjektivitás. Válogatott tanulmányok*. Atlantisz Könyvkiadó, 2007.

Sajó, S.: Az én és a másik aszimmetriája: a megalapozás kérdése, In: Bokody–Szegedi–Kenéz (szerk.): *Transzcendencia és megértés – Lévinas etikája és metafizikája*, L'Harmattan, 2008.

Siedschlag, A.: *Methoden der sicherheitspolitischen Analyse*, *Vs Verlag für Sozialwissenschaften*, Wiesbaden, 2006.

Shaftesbury, A. A. C.: *Characteristics of Men, Manners*, Opinions, Times. Cambridge University Press, 1999.

Spéder, Zs.: Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel. In: Kolosi-Tóth. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*, TÁRKI, Budapest, 2014, 63–82.

Turgonyi, Z.: Tabuk nélkül arról, hogy meglehetünk-e tabuk nélkül. In: Farkas-Balásházy-Major (szerk.): *Boldogabb Családokért és Ifjúságért Tanulmánykötet*. L'Harmattan (Kiadás alatt)

Ugrin, E.: *Platón álma – a mi rémálmunk*, ARCA/2017, http://www.arcafolyoirat.hu/bent.php?o=c5a

Waever, O.: Societal Security. The Concept, In: Buzan–Waever–de Wilde. (szerk.): *Security: A New Framework of Analysis*. Lynn Reinner Boulder, CO, 1998.

The Sustainable Demographic Dividend: What Do Marriage and Fertility Have to Do with the Economy? An International Report from the Social Trends Institute. STI, UV, IMFC New York, http://sustaindemographicdividend.org/